

МЕТАДАЛОГІЯ ВYZНАЧЭННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай АДМЕТНАСЦІ ПАРЭМІЯЛАГІЧНЫХ АДЗІНАК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ¹

Ю. А. Петрушэўская

(Установа адукацыі «Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова»,
кафедра тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі)

У артыкуле вызначаюцца прынцыпы, акрэсліваецца моўны матэрыял і прапануецца методдыка вызначэння нацыянальна адметнай часткі парэміялагічнага фонду беларускай мовы, суадносін у ім нацыянальнага (спецыфічна беларускага) і іншанацыянальнага (агульнага з іншымі мовамі свету) кампанентаў.

Парэміялагічны фонд любой мовы складаецца як з нацыянальных (спецыфічных), так і з іншанацыянальных (агульных з іншымі мовамі) адзінак. Аднак на сённяшні дзень адсутнічаюць аб'ектыўныя крытэрыі дыферэнцыяцыі спецыфічнага (нацыянальнага) і агульнага з іншымі мовамі (інтэрнацыянальнага і ўніверсальнага) кампанентаў у прыказкавых фондах моў свету. Спецыяльных даследаванняў, прысвечаных метадалогіі вызначэння аб'ёму і складу нацыянальнага кампанента прыказкавага фонду беларускай мовы, не праводзілася.

Мэта даследавання – вызначыць прынцыпы, моўны матэрыял і методдыку вызначэння нацыянальна адметнай часткі парэміялагічнага фонду беларускай мовы, суадносін у ім нацыянальнага (спецыфічна беларускага) і іншанацыянальнага (агульнага з іншымі мовамі свету) кампанентаў.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што дакладна высветліць, з'яўляецца тая ці іншая прыказка спецыфічна беларускай, ці мае ў сваім складзе нацыянальна маркіраваныя элементы ў выпадку, калі з'яўляецца агульнай для беларускай і іншых моў, можна толькі ў праекцыі на шырокі моўны фон, без увагі на агульны пераносны сэнс прыказак, шляхам сінхранічнага структурна-семантычнага мадэлявання і паслядоўнага лінгвакультуралагічнага аналізу прыказкавых адзінак.

¹ Даследаванне выканана ў межах навуковага праекта «Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)» (ДР № 20161332) падпраграмы «Беларуская мова і літаратура» Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў «Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства» на 2016–2020 гг.

У якасці парэміялагічнага матэрыялу мэтазгодна выкарыстоўваюць тры аб'ектыўна абмежаваных мноства прыказкавых адзінак, у якіх прадстаўлены асноўныя асаблівасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы. Першае мноства – гэта парэміялагічны мінімум (найбольш вядомыя прыказкавыя адзінкі на сучасным этапе развіцця мовы). Беларускі парэміялагічны мінімум быў устаноўлены эксперыментальным шляхам двойчы – М.Ю. Котавай [1, с. 273–284] і Я.Я. Івановым [2, с. 99–106]. Другое мноства – асноўны парэміялагічны фонд (найбольш ужывальныя ў мове адзінкі на працягу доўгага часу яе функцыянавання і па сённяшні дзень). Аб'ём асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы ўстаноўлены Я.Я. Івановым [3]. І трэцяе мноства – гэта парэміялагічны склад літаратурнай мовы (найбольш ужывальныя адзінкі ў сучаснай літаратурнай мове), які ўстаноўлены І.Я. Лепешавым і М.А. Якалцэвіч [4].

Метадыка вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказак можа складацца з чатырох наступных этапаў.

На першым этапе высвятляецца, ці мае прыказка аналагі ў іншых мовах, што робіцца шляхам аплікацыі структурна-семантычнай мадэлі прыказкі (інварыянта лексічна-граматычнай формы прыказкі як ідэальнага ўзору выражэння яе літаральнага зместу) на структурна-семантычныя мадэлі прыказак іншых моў. Калі структурна-семантычная мадэль дадзенай прыказкі не адпавядае ніводнай са структурна-семантычных мадэляў прыказак у іншых мовах, мы маем нацыянальна спецыфічную адзінку. Калі адпавядае (мае аналагі), мы маем або інтэрнацыянальную адзінку (калі наяўнасць прыказак адной і той жа структурна-семантычнай мадэлі ў розных мовах можна вытлумачыць вынікам моўных кантактаў), або ўніверсальную адзінку (калі наяўнасць прыказак адной і той жа структурна-семантычнай мадэлі ў розных мовах немагчыма вытлумачыць вынікам моўных кантактаў). Універсальныя адзінкі вельмі рэдкая з'ява ў парэміялогіі, іх вызначэнне прама і непасрэдна залежыць, па-першае, ад колькаснай разнастайнасці моўнага фонду, а па-другое, ад якаснай прадстаўленасці прыказкавых адзінак кожнай мовы для аплікацыі аналізу.

На другім этапе шляхам аспектнай аплікацыі элементаў структуры і зместу дадзенай прыказкі на элементы структуры і зместу прыказак іншых моў (у межах адной структурна-семантычнай мадэлі) устанаўліваецца нацыянальна-моўная абумоўленасць / нейтральнасць інтэрнацыянальных і ўніверсальных прыказкавых адзінак. Нацыянальна-моўная абумоўленасць – гэта наяўнасць у структуры і змесце інтэрнацыянальнай або ўніверсальнай прыказкі нацыянальна-спецыфічных элементаў. Да такіх элементаў трэба адносіць нацыянальную варыяцыю прыказкавага прататыпа, спецыфічныя вобразы і паніцці, унікальны варыянт прыказкавай мадэлі, адметны лексічны склад, непаўторную граматычную арганізацыю прыказкі. Наяўнасць хоць бы аднаго такога элемента маркіруе нацыянальна-моўную дэтэрмінаванасць інтэрнацыянальнай ці ўніверсальнай прыказкі. Нацыянальна-моўная абумоўленасць / нейтральнасць можа быць уласціва і нацыянальна спецыфічным прыказкам, у якіх яна маркіруецца ўжываннем лексічных ці фразеалагічных адзінак уласна моўнага паходжання.

На трэцім этапе шляхам лінгвакультуралагічнага аналізу вызначаецца нацыянальна-культурная абумоўленасць / нейтральнасць дадзенай прыказкі (пагодле элементаў яе структуры і зместу). Нацыянальная культура адлюстроўваецца не толькі ў нацыянальна-спецыфічных, але і ў агульных з іншымі мовамі прыказках. У нацыянальна спецыфічных адзінках, зразумела, нацыянальная культура адлюстравана больш, аднак амаль у тых жа самых элементах прыказкавай структуры і зместу, што і ў інтэрнацыянальных ці ўніверсальных прыказках (прататыпы, рэаліі, безэквівалентныя словы ці фразеалагізмы, канцэпты і вобразы). Наяўнасць хоць бы аднаго элемента структуры ці зместу, які адлюстроўвае нацыянальную культуру, маркіруе нацыянальна-культурную дэтэрмінаванасць прыказкавай адзінкі.

На чацвёртым этапе шляхам колькаснага аналізу ўстанаўліваецца ўдзельная вага нацыянальна спецыфічных і агульных з іншымі мовамі прыказак, інтэрнацыянальных і ўніверсальных прыказак, колькасныя суадносіны ў межах кожнай групы нацыянальна дэтэрмінаваных і нейтральных прыказкавых адзінак, а ў межах нацыянальна дэтэрмінаваных прыказак – колькасныя суадносіны нацыянальна-моўна і нацыянальна-культурна абумоўленых адзінак. Усе падлікі ажыццяўляюцца асобна ў межах трох аб'ектыўных мностваў прыказак – парэміялагічнага мінімуму, асноўнага парэміялагічнага фонду і парэміялагічнага складу літаратурнай мовы. У выніку параўнання ўдзельнай вагі і колькасных суадносін нацыянальна спецыфічных і нацыянальна дэтэрмінаваных адзінак у межах названых трох мностваў прыказак можна вызначыць ступень і якасныя асаблівасці нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду мовы.

Распрацаваная метадалогія вызначэння нацыянальнай адметнасці парэміялагічных адзінак беларускай мовы мае інавацыйны характар, паколькі ўпершыню дазваляе зафіксаваць, дыферэнцыяваць і анісаць нацыянальна-культурную дэтэрмінаванасць адзінак іншанацыянальнага кампанента парэміялагічнага фонду беларускай мовы [5].

Літаратура

1. Котова, М. Ю. Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями / М. Ю. Котова. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000. – 360 с.
2. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове: мана-графія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
3. Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4. – 2006. – № 3. – С. 103–109.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.
5. Петрушэўская, Ю. А. Нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю. А. Петрушэўская // Ученые записки Витебского гос. ун-та имени П. М. Машерова. – 2018. – Т. 27. – С. 150–154.